

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

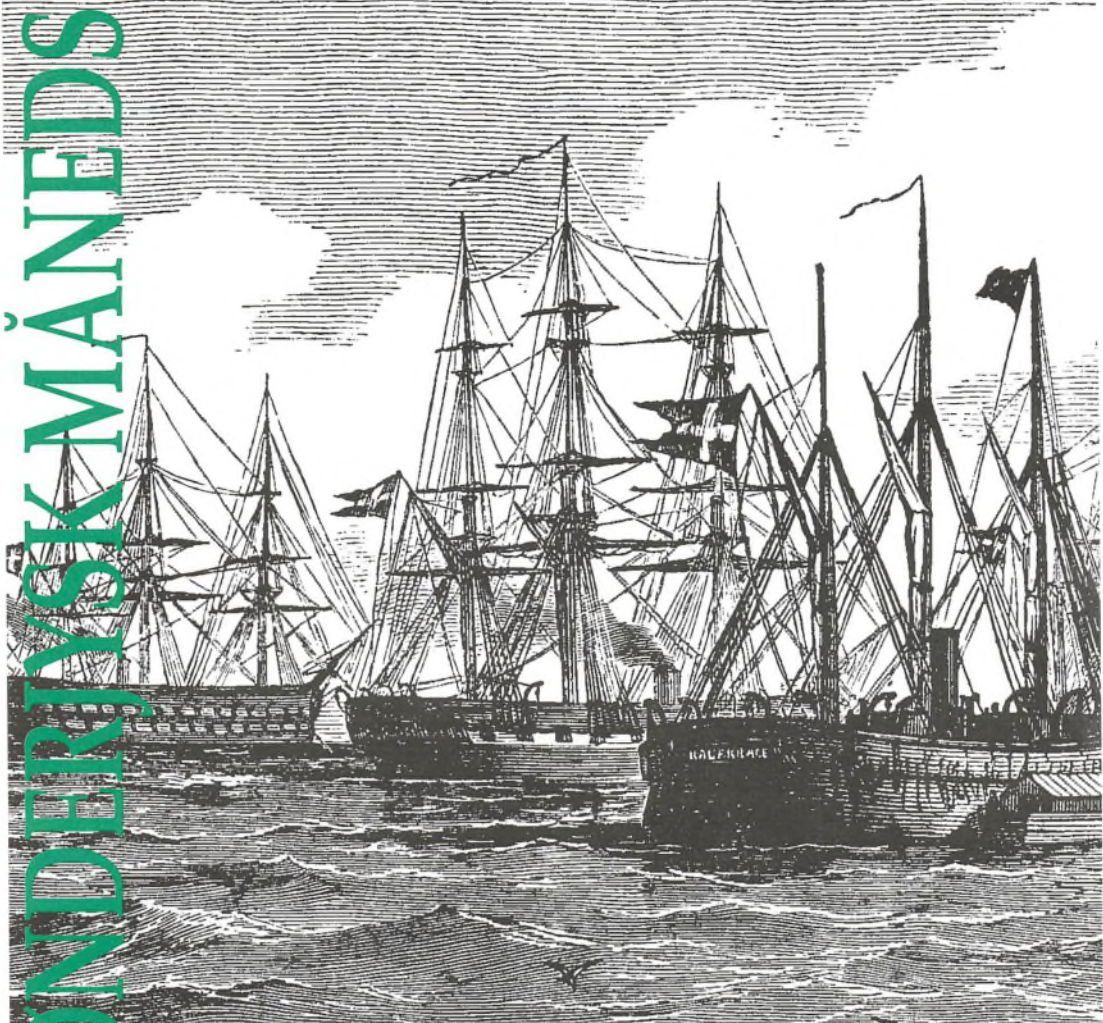
Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

NUMMER 6
JUNI

2001

Sønderjysk Månedsskrift

Udgivet af
Historisk
Samfund
for Sønderjylland

Abonnementspris
150 kr. årligt incl. moms
og forsendelse.

Enkeltnumre 20 kr. pr. stk.

Farvelagte eller udvidede
enkeltnumre 30 kr. pr. stk.

Ekspedition:
Haderslevvej 45
6200 Aabenraa
tlf. 74 62 46 83.

E-mail:
hist.samf.sdj@netbruger.dk
Kontortid ma.-to. kl. 9-14.

Redaktion:
Kim Furdal (ansv.)
Institut for
Sønderjysk Lokalhistorie
6200 Aabenraa

Lennart Madsen
Haderslev Museum
6100 Haderslev

Carsten Porskrog Rasmussen
Rodekær 1
6200 Aabenraa

© Sønderjysk Månedsskrift
og forfatterne

Sats/montage: Aabenraa Fotosats ApS
Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S,
Haderslev

I dette nummer:

Et stort tab for den fædrelandske arkæologi..... 151

Et grandioست og imponant oldtidsminde kunne indtil 1840'erne ses ved Knud mellem Avnø Vig og Hejlsminde. Om dette og andre oldtidsminder i området fortæller Erik Jørgensen, arkæolog ved Haderslev Museum.

Polen – Sønderborg 159

I december 1658 gik en hær over Alssund. Det var Danmarks allierede, der erobrede Als tilbage fra de svenske tropper, der havde besat øen. Blandt de allierede spillede et polsk kontingent en fremtrædende rolle. Gymnasielektor Chr. Bo Bojesen, Sønderborg, kom i forbindelse med en kontakt med polske kolleger på sporet af den historie, og han beretter her om de polske tropper og deres anfører.

*Fregatten Rolf Krakes krigsindsats i 1864.
Oplevet af øjenvidner og beskrevet på postkort
og nødpengesedler* 165

Meningerne om Rolf Krakes indsats har været stærkt delte. Civilingeniør Nils Erik Andersen bringer her uddrag af øjenvidneberetninger. Samtidig ser han på, hvordan Rolf Krake senere blev fremstillet på postkort og nødpengesedler, henvendt til henholdsvis et tysk og et dansk publikum.

Bognyt..... 175

Det sker – på de sønderjyske museer 176

Bagsiden om forsiden 180

Bjørn Østergaard, Historiecenter Dybbøl Banke, beretter om den danske flåde under krigen 1864.

Forsidebilledet viser danske krigsskibe på Københavns Red 1864. Fra venstre lineskibet »Skjold«, korvetten »Dagmar« og panserskibet »Rolf Krake«. Alle tre skibe var kombinerede sejl- og dampskibe. Udsnit af tegning af C. Baagø, givet efter »Krigen 1864 i samtidige billeder, udvalgte af Karl Larsen og Carl Dumreicher«, 1914.

Et stort tab for den fædrelandske arkæologi

Om oldtidsminderne mellem Avnø Vig og Hejlsminde

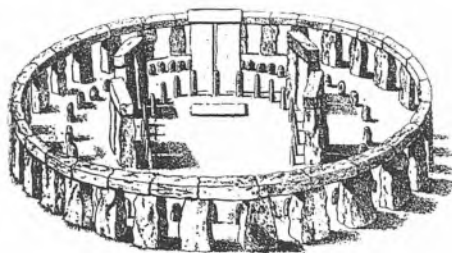
Af ERIK JØRGENSEN

Et grandios og imponant oldtidsminde kunne indtil 1840'erne ses ved Knud mellem Avnø Vig og Hejlsminde. Om dette og andre oldtidsminder i området fortæller Erik Jørgensen, arkæolog ved Haderslev Museum.

I sommeren 1847 foretog forhenværende premierløjtnant og netop pensionerede toldkontrollør i Plön, Peter Christian Jacob von Timm, en antikvarisk rejse i hertugdømmerne. Den 9. juni nåede han til Åstrup på nordsiden af Haderslev fjord, hvor han besøgte sognefoged Christian Juhl og besigtigede nogle af de gravhøje, der lå på sognefogedens jord. Von Timm sendte senere en beretning om rejsen til ledelsen for Die königliche Schleswig-Holstein-Lauenburgische Gesellschaft für die Sammlung und Erhaltung vaterländischer Alterthümer i Kiel, som var det selskab, der havde muliggjort hans antikvariske rejse. Om rejsens videre forløb skrev von Timm: »Efter en fortræffelig middagsbeværtning oven på denne fodtur – foretaget i den største middagshede - lod min hr. vært Juhl sin vogn spænde for og kørte mig til den ca. en mil mod nord beliggende kirkeby Fjelstrup til sin svoger Peter Erichsen, som førte os til landsbyen Knud, der ligger mod øst, 5000 alen fra havet, for at undersøge den jættestue, som hr. kammerråd og amtsforvalter Kjær havde beskrevet for mig. Denne mærkværdige jættestue har ligget øst for landsbyen. Desværre må jeg sige: har - fordi samme,

på nær ti sten af den ydre omkransning, som endnu står i deres oprindelige stilling og størrelse, fuldstændig er ødelagt. Det er ikke størrelsen af fladen, den indtager, idet den kun har 60 skridts længde og 16 skridts bredde, men de kæmpemæssige store sten – som minder om Mainland og Stonehenge – som gør den grandios og, i sammenligning med andre, i høj grad imponant. Beskueren føler sig mellem den uendelige masse af spaltede og sprængte sten, som dækker hele pladsen, hensat til et stenbrud. Dens længderetning var nordvest-sydøst. 24 skridt fra nordvestenden har kammeret befundet sig, hvis indgang fra sydsiden mellem de store klippemasser, som stod der som granitsøjler, jeg endnu kunne erkende.

Det er et stort tab for den fædrelandske arkæologi, at dette mindesmærke er blevet ødelagt så kannibalsk, og det er på-

Stonehenge ved Salisbury i Sydengland. Denne tegning af det ca. 30 m brede anlæg, der stammer fra 1834, har von Timm muligvis set.

Pilen angiver, hvor det grandiose og imponante oldtidsminde lå. Kort fra 1880'erne.

faldende, at ingen af de kendte oldtidsforskere på deres undersøgelsesrejser har fundet dette mindesmærke, i hvilket tilfælde de måtte have draget omsorg for bevarelsen af det, hvis de havde været fyldt af nogen form for kærlighed til sagen. Dette monument er, kort før eller i starten af sin ødelæggelse, blevet så berømt, at rejsende fra nære og fjerne egne tager dertil for at besigtige det.«

Der kan ikke herske tvivl om, at dette oldtidsminde har været bygget af usædvanligt store sten. Om grave opført af store sten bruges ofte betegnelsen megalitanlæg, der er sammensat af de to græske ord megas og lithos, der betyder henholdsvis stor og sten. Men hvor store var stenene/megalitterne i Knud-anlægget egentlig? Dette fremgår ikke af von Timms optegnelser, men en anden kilde kommer os heldigvis til hjælp.

I 1837 sendte degn og skolelærer C. P. Christlieb i Knud via sognepræsten i Fjellstrup en beskrivelse af nogle oldtidsminder til det omtalte selskab i Kiel. I brevet omtales en gravhøj i Knud skoledistrikt, som uden tvivl er det samme oldtidsminde, som von Timm besøgte ti år senere. Degnen angiver, at højen er mærkværdig derved, at den rundt omkring er ligesom indhugnet af store og nær hinanden stå-

ende sten, af hvilke en del rager tre til fire alen frem over jorden.

Da en alen er 63 cm, må nogle af randstenene have været mindst 2.5 meter høje, hvilket er ganske unormalt også efter sønderjyske forhold. Von Timm målte anlægget til at være 60 skridt i længden og 16 skridt i bredden. Sættes et skridt til at være 0.5-0.7 m, har megalitanlægget været 8-10 m bredt og 30-40 m langt, hvilket ikke er usædvanlige mål for en stenomkranset langhøj.

Men hvor lå nu dette imponerende megalitanlæg? I Haderslev Museums arkiv findes en såkaldt sognebeskrivelse. Her er oldtidsminderne i hvert sogn i Sønderjylland registreret; såvel de, der er bevaret i dag, som de, der er forsvundet, men som man på én eller anden måde har fået kendskab til. Til beskrivelserne hører også en del kort, hvorpå oldtidsmindernes beliggenhed inden for hvert sogn er afsat. Et af disse kort viser, at der øst for Knud har ligget en gruppe på fire gravhøje, hvoraf de tre i dag kan anes som ganske svage forhøjninger i terrænet, mens den fjerde er fuldstændig planeret bort. Kun ganske få og små skærver af store sten, enkelte mindre røde sandstensfliser og lidt hvidbrændt flint afslører, at der på dette sted var et megalitan-

læg. Det var her, det grandiose og imponerende anlæg lå. Et gammelt tysk kort, der bygger på opmålinger fra 1877, bekræfter, at der var en høj på dette sted.

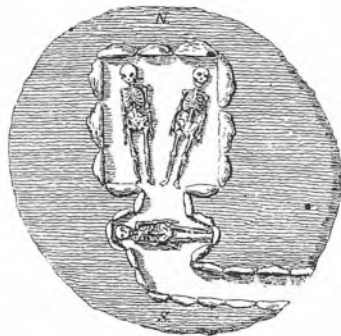
At der har ligget fire gravhøje ved denne lokalitet, stemmer fuldstændig overens med skolelærer C. P. Christliebs oplysninger i brevet til selskabet i Kiel. Med udgangspunkt i det store stenindhegnede oldtidsminde nævner han, at der 24 alen mod sydvest lå en meget mindre høj, der næsten var udjævnet, og at der nogle hundrede alen mod sydøst var en rund høj, der havde en omkreds ved foden på omkring 100 alen, og at den var af 12 alens højde. Der befandt sig også en høj omtrent hundrede alen mod nordøst, og den beskriver han mere indgående: »Højens oprindelige form har efter al sandsynlighed været rund. Dens omkreds er vanskelig at bestemme, da den dels af ploven og dels ved spaden er for en stor del udjævnet. Dens højde kan være omtrent 8 alen. I udkanten af denne høj mod øst er en opsætning af fire temmelig store sten: tvende sidesten af 3 alens længde, liggende, med enderne vendte mod øst og vest, parallelle i én alens afstand fra hinanden; og tvende endesten, der i forening med hine danner et 1.5 alen dybt og tomt rum af form som en grav. En stor fladagtig sten, der er borttaget, kløvet og benyttet, var lagt oven over hine fire; men ved dens borttagelse såvel som ved gravning i højen er intet mærkværdigt kommet frem for dagens lys.«

Megalitanlæggene ved Knud var ikke de eneste storstensgrave, der forsvandt fra området. I året 1866 oversendte cand.jur. O. L. Skau for sin farbror, den kendte politiker Peder Skau på Bukshave ved Knud, en guldspiralfingerring, et bronzesværd og en stenøkse med skaft-hul til Oldnordisk Museum i København! Oldsagerne var fundet i gangen til en just ødelagt megalitgrav, der lå i en stor høj oven for skrænterne ned mod Hejls-

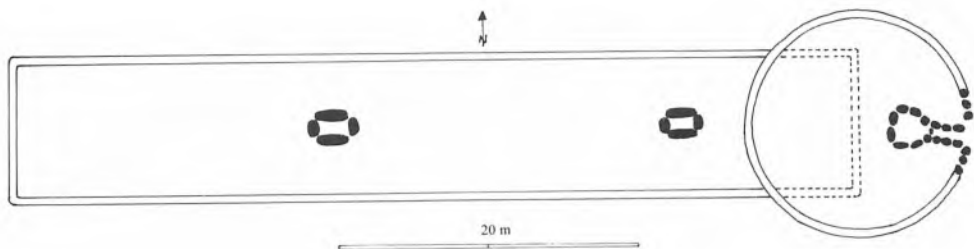
minde Bugt, på en mark tilhørende Claus Nissen i Store Anslet. Oversendelsen var ledsaget af en beskrivelse og en skitse af gravkammeret, og ifølge disse var kammeret nærmest kvadratisk med en sidelængde på 2.5 alen og sat af omtrent 3 alen høje bæresten. I kammeret lå to skeletter uden gravgods. Såvel kammeret som gangen manglede de overliggende sten. Gangen vendte mod syd, og her var nær kammeret en udvidelse, hvor der lå et skelet, og ved siden af dette var de oversendte oldsager blevet fundet. Efter udvidelsen drejede gangen mod øst ud mod højfoden. I ledsageskrivelsen oplyses, at gravhøjen nu er nogenlunde jævnet med jorden og stenene brugt til bro-lægning.

Af andre fjernede megalitanlæg kan nævnes to, beliggende nord for Sillerup bæk. Den ene er Trodsbjerg, en høj, der angives at have indeholdt en jættestue, hvis sten blev anvendt til bygningsbrug. Den anden høj, der lå ved Bygvraa, indeholdt »et stort stenkammer og stod på gloende pæle, og folk kunne se nisserne danse«.

Ud over ovennævnte megalitanlæg har der været mindst ti høje med storstensgrave nær kysten mellem Anslethage og Knudshoved, to høje har ligget på plateauet ovenfor, hvoraf den ene var en

I Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie fra 1868 vistes denne tegning af storstensgraven, der lå på Claus Nissens mark i Store Anslet.

Grundplan over langhøjen ved Avnø Vig med de to lukkede dyssekamre og den senere tilbyggede stordyssel med gang.

langdyssel med fem små gravkamre, to langhøje har befundet sig umiddelbart øst for Store Anslet, og en langhøj lå nær det tidligere Gravenshoved badhotel.

Der har helt sikkert været flere megalitanlæg, der er blevet fjernet, men som ingen har taget notits af. Mange af de anonyme, overpløjede gravhøje i området, som kun et trænet øje lægger mærke til, indeholder antagelig rester af ødelagte storstensgrave. I 1955 undersøgte Haderslev Museum en sådan overpløjet forhøjning nær Avnø Vig, der viste sig at indeholde rester af en langdyssel og en runddyssel. Ældst var langdysselen. Den havde været 58 m lang og 10 m bred, men synes ikke at have været omkranset af store randsten i lighed med Knud-anlægget, derimod af mindre, opstablede sten, der nærmest havde karakter af et gærde. Langhøjen havde indeholdt to lukkede, kisteformede dyssekamre. Ingen af kammerenes sidesten var bevaret, men heldigvis afslørede spor i undergrunden, hvor de havde stået. Der havde været en eller to bæresten i hver langsideside og en ved enderne. Kammerenes grundplan var rektangulær, det vestlige målte 2.2 x 1 m, det østlige 2 x 0.7 m. Som det er vanligt ved sådanne gravkamre, var bunden belagt med et lag knust hvidbrændt flint, og her fandtes som eneste gravgods henholdsvis én og fem ravperler, dels lange rørformede perler samt et aflangt fladt stykke med gennemboringer gennem smalsiden.

De tilbageværende rester af det vestligste gravkammer i langhøjen. Det rektangulære område i midten af billedet er gravbunden, der bestod af knust hvidbrændt flint. Stenene rundt om denne hidrører fra en stabiliserende dyngge, der omgav bærestenene.

Efter nogen tid var langdysselen blevet tilføjet et nyt anlæg, som var væsensforskelligt fra det første. Det nye gravkammer, der var sammensat af otte bæresten omgivet af en stabiliserende 0.5 meter tyk lerkappe, havde en nærmest pæreformet grundplan på 2 x 2.2 m. Fra kammerets østlige del udgik en 2.7 m lang gang, der var forbundet med randstenskredsen. Over og omkring den såkaldte stordyssel var opført en rund, stenomsat jordhøj på hen ved 15 m i tværmål. I kammertomten fandtes bl.a. en del kølle- og stridsøkseformede ravperler hidrørende fra den eller de første bisættelser samt skår af flere lerkar fra hen ved 500 år yngre begravninger. Umiddelbart inden de sidstnævnte gravlæggelser fandt sted, var en del af det oprindelige gravgods

Billede viser tomten af den senere tilbyggede dysse, set fra indgangsåbningen. Hullerne angiver, hvor bærestenene har stået.

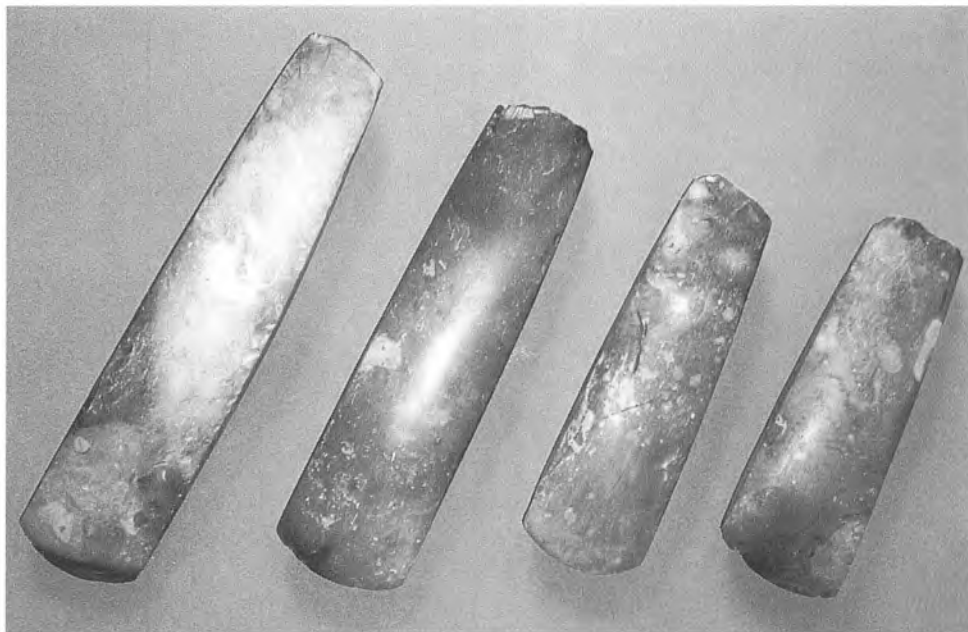
blev udrømmet. Det blev ved udgravningen fundet i området uden for indgangen. Her fandtes også flere skår, hidrørende fra lerkar, der var blevet placeret på begge sider af indgangen i forbindelse med ceremonier ved de første bisættelser. Disse ofte smukt ornamenterede offerkar har antagelig indeholdt mad og drikke.

Ovenfor beskrevne dysser og jættestuer blev bygget i yngre stenalder. Denne epoke begynder et par århundreder før år 4000 f.Kr., da landbruget blev indført i det sønderjyske område. De allerførste bønder gravlagde ikke deres døde i store stenbyggede gravanlæg, den idé vandt først indpas ca. 700 år senere. De fleste storstensgrave blev opført inden for et forholdsvis kort tidsrum, der højst strakte sig over 300 år, dvs. i tiden mellem 3500 og 3200 f.Kr. Ældst er de små lukkede, kisteformede dyssekamre, bl.a. den, der

lå omkring 100 alen nordøst for det imponerede megalitanlæg ved Knud, og de to gravkamre i langdyssen ved Avnø Vig. De senest opførte megalitanlæg i området er de store gravkamre med gang. Blandt disse hører ovennævnte jættestue ved Knud og stordyssen ved Avnø Vig samt storstensgraven, der lå vest for Store Anslet nær Hejlsminde Bugt.

Med den nye bondekultur forandredes dagligdagens gøremål sig på væsentlige punkter. Hvor man tidligere havde levet i pagt med naturen og ernæret sig ved jagt, fiskeri og indsamling, begyndte bønderne nu at ville have kontrol over den. De mest markante indgreb i naturen blev de mange skovrydninger, der var nødvendige for at skaffe områder til græsange til tamdyrene og marker til korndyrkning. Dyrkning af korn kræver pasning af markerne i en fast årscyklus, der omfatter forberedelse af jorden, såning og høst. Denne virksomhed havde til følge, at man i modsætning til tidligere var nødt til at bo fast på samme sted. Det nye landbrugserhverv krævede også andre redskaber, først og fremmest store slebne økser til skovrydning. Den tidlige bondebefolkning frygtede heller ikke de samme magter, som deres forgængere gjorde. Jordbrugere og hyrder var afhængige af de kræfter, der styrede årets gang, og det fælles motiv var frugtbarhed. Derfor måtte man henvende sig til guder og ånder for at sikre sig deres gunst. Af den grund ofredes bl.a. flintøkser, som regel store flotte eksemplarer. Et sådant økseoffer blev i 1990'erne fundet af Claus Jørgensen i Knud. Først fandt han én tyndnakket økse, efterfølgende dukkede tre andre økser op i en lille fugtig lavning sydøst for byen.

I 1876 blev et lille stykke eng taget i brug i den nordlige ende af kobbelen »Hejselager«, som i mands minde havde ligget udyrket hen. Marken tilhørte gård ejer Falle Jessen Fallesen, og det var Ivar

Fire tyndnakkede offerøkser af flint fundet af Claus Jørgensen i en lille fugtig lavning ved Knud. Den største af økserne er 36 cm lang.

Lindberg, der i 1863 kom til Knud som dreng, der gik bag ploven, da det på et bestemt sted i marken bogstavelig talt væltede op med tyknakkede flintøkser. Men derved blev det ikke. Ved pløjning af marken året efter fandtes på ny flintøkser. De fremkom kun 1-2 meter fra det første fund, og det blev iagttaget, at økserne var nedlagt lagvis i et hul. I nogle lag lå økserne med æggen over hinanden, dækket af et lag sand, mens de i andre lag lå med nakken mod hinanden og æggen ud til siderne; også disse var dækket af et lag sand. Genstandene endte kort efter i dyrlæge Schmidts samling i Haderslev og kom derfra i 1879 til Nationalmuseet i København. Fundet, der omfattede ca. 120 økser samt nogle mejsler og flintplanker, er et af de største flintøkseofre, der kendes ikke blot fra det sønderjyske område, men i hele Nordeuropa.

De to flintøkseofringer ved Knud blev ikke foretaget på samme tid. Det fremgår af øksernes udformning. De tyknakkede blev nedlagt ca. 600 år efter, at de tyndnakkede flintøkser blev ofret, hvad der skete i slutningen af tidligneo-litisk tid, omkring 3400 år før Kristi fødsel. På den tid begyndte bondesamfundene virkelig at konsolidere sig, hvilket bl.a. resulterede i opførelse af de store megalitanlæg på ryddede skovområder. Disse anlæg skal ikke blot opfattes som et sidste hvilested for de afdøde, opført af den nærmeste familie, men som et monument, bygget af bygdens beboere i fællesskab. De blev således et udtryk for sammenhold og var monumenter, hvor forfædredyrkelsen kunne finde sted. Samtidig blev gravanlæggene hævdsymboler på bygdens opdyrkede arealer.

I de sidste tre årtier er der dukket rester af nogle meget store indhegnede

pladser frem, anlagt i samme tidsrum som flertallet af megalitgravene, hvis opførelse har krævet flere bygders deltagelse. Pladserne, der kan være flere hektar store, har som regel været omgivet af palisadehegn og af store dybe grøfter kaldet systemgrave. Der har været mange tolkninger af disse store anlæg, der kendes over hele Europa, lige fra almindelige bopladser over kvægfolde til tilflugtsborge og astronomiske anlæg. I dag hælder man mest til den opfattelse, at anlæggene i deres oprindelige form har været samlingspladser, der fungerede som fælles centre for et større antal bosættelsesområder. Her mødtes man bl.a. for at feste, udveksle gaver og for at fordele nye marker, bilægge stridigheder m.m. Ofringer fandt også sted, derom vidner f.eks. nedgravede hele lerkar, hvis indhold i dag er os ukendt, flotte flint- og stridsøkser samt oksekranier. Fund af menneskeknogler, fremdraget i systemgravene, tyder på, at hele lig har været anbragt her. Disse er så senere, eventuelt efter at være skeletteret, blevet opgravet, hvorved dele af knoglerne er blevet fjernet. Herefter er de blevet bisat andre steder, antagelig i de store stengrave, som ofte ligger i klynger nær samlingspladserne.

En sådan samlingsplads har der også været i området mellem Avnø Vig og Hejlsminde. Beviset herfor fremkom sidste år i form af et lille ornamenteret stenalderskår, fundet af næstformand og sekretær i foreningen Sønderjyllands Amatørarkæologer, lærer Amy Lewring fra Hejlsminde. Lerkarskåret blev fundet ganske tæt ved skovvejen ned mod Philipsborg, et sted der ikke er helt ukendt for Haderslev Museum. I 1942 blev der her gravet efter grus og sand af Jeppe Gram på en jordlod tilhørende gårdejer Bonefeldt i Store Anslet. Ved dette arbejde faldt der nogle lerkarskår og enkelte stykker bearbejdet flint ud af grusgravskanten. Nogle af disse havnede hos deg-

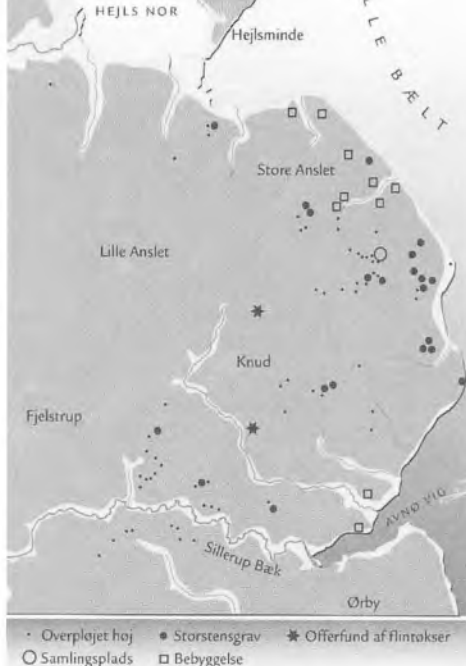
Amatørarkæolog Amy Lewring undersøger området klos op ad skovvejen mod Philipsborg, hvor hun fandt et lille ornamenteret stenalderskår. Midt i forgrunden ses de to tyndnakkede offerøkser, der fremkom ca. 10 cm under skovvejens niveau.

nen Bancke i Tyrstrup, der senere forærede dem til Haderslev Museum. Fundet gav dengang anledning til, at museet samme år foretog en mindre udgravning langs grusgravskanten. Der undersøgtes et felt på ca. 3 x 12 m, og inden for dette fremkom to gruber af ret uregelmæssig form, der begge var ca. 2 – 3 m brede, ca. 5 m lange og omkring 0.5 m dybe. Gruberne var opfyldt med sort jord, der indeholdt lerkarskår, flintaffald og enkelte flintredskaber. I den ene grube fremkom desuden halvdelen af en stridsøkse af en sjælden type med såkaldt nakkeknap, mens den anden grube indeholdt mange skaller af hjerte- og blåmuslinger.

Præcis, hvor oldsagerne blev fundet, og hvor gruberne var fremkommet i grusgraven, blev der desværre ikke gjort nogen notits om i 1942. Derfor har forfat-

teren, der længe har interesseret sig for denne lokalitet, der i dag ejes af gårdejer Hans Martin Lund i Store Anset, anset det for en næsten uløselig opgave at finde stedet. Især da grusgraven med tiden var blevet temmelig stor og senere i 1970'erne anvendtes som losseplads af Christiansfeld kommune. Fundet af det lille ornamenterede stenalderkår ændrede helt situationen. En undersøgelse af et 0.5 - 1.5 m bredt og 10 m langt område mellem den tidligere grusgravskant og skovvejen afslørede beliggenheden af én af de systemgrave, der omgiver de store samlingspladser. Den nordlige del af systemgraven var opslugt af grusgraven, mens den mod syd fortsætter ind under skovvejen. Fylden bestod nederst af omgravet undergrundssand, der var meget lig det urørte undergrundsmateriale. Øverst bestod fylden af mørk kulturjord, der indeholdt meget flintaffald og flere skraber og knive af flint samt en hel del stenalderkår med og uden ornament. Det omgravede undergrundssand i systemgraven var kun iblandt ganske få lerkarskår, der kan henføres til en sen del af tidlige neolitik tid. I fylden fremkom til vor store overraskelse to hele tyndnakkede flintøkser. Disse var nedlagt ganske tæt ved systemgravens vestside og må betragtes som et offerfund. Oldsagerne i den overliggende mørke fyld stammer derimod fra begyndelsen af mellemneolitik tid. Fyldens beskaffenhed tyder på, at pladsen på den tid havde ændret karakter og var blevet et almindeligt bosættelsesområde. Efter de nye fund at dømmes er der næppe tvivl om, at de to sorte gruber, der blev udgravet i 1942, er den øverste fyld i et par systemgrave, blot har man dengang ikke lagt mærke til den nederste fyld af omgravet undergrundssand.

Når man i dag kører rundt i landskabet mellem Avnø Vig og Hejlsminde, kan man let få det indtryk, at egnen var så

Kortet viser samtlige kendte overpløjede gravhøje, storstensgrave og bopladser fra yngre stenalder i området mellem Avnø Vig og Hejlsminde.

godt som ubeboet i forhistorisk tid, så fattigt på oldtidsminder som området ser ud til at være. Kun en enlig fredet gravhøj, Sandershøj, beliggende i det åbne land, antyder, at helt ubeboet har egnen ikke været. At der i området især nær kysten og langs Sillerup bæk har ligget mange gravhøje fra yngre stenalder, er det måske svært at forestille sig. Men takket være von Timms rejsebeskrivelse fra 1847 og andre gamle optegnelser samt nyere undersøgelser ved vi nu, at egnen var et særdeles aktivt område i yngre stenalder, hvor indbyggerne opførte mange storstensgrave. En af disse var endda så grandios og imponerende, at rejssende fra nære og fjerne egne godt 5000 år efter dens opførelse tog til Knud for at besigtige den. Hvilken seværdighed ville dette anlæg ikke have været i dag! I sandhed et stort tab for den fædrelandsk arkæologi at det blev ødelagt så kanibalsk og forsvandt.

Polen - Sønderborg

Af CHRISTIAN BO BOJESEN

I løbet af svenskekrigene opholdt troppekontingenter fra mange forskellige steder i Europa sig ofte i Danmark og Hertugdømmerne. Et udvekslingsbesøg fra Polen i 1999 gav lektor Christian Bo Bojesen, Sønderborg, anledning til at kigge nærmere på et polsk kontingents deltagelse i angrebet på Sønderborg i december 1658.

I Sønderjysk Månedsskrift nr. 7/8 fra juli/august 2000 er der en artikel af Hans H. Worsøe om svenskekrigenes betydning for Sønderjylland. Ved læsningen tænkte jeg på et udvekslingsbesøg, som jeg i 1999 havde som historielærer med to kolleger og 1. y på Amtsgymnasiet i Sønderborg og en polsk klasse fra Ustka i Polen. Emnet var environmental history (miljøhistorie), idet vores gymnasium deltager i et projekt sammen med de baltiske lande (BSP = Baltic Sea Project).

Vi foretog os mange ting, men under vores rundgang i og gennemgang af Sønderborg begyndte vore polske kolleger pludselig at snakke om, at polske tropper under svenskekrigene 1658-1660 havde deltaget i erobringen af Sønderborg som hjælpetropper og havde fordrevet de svenske tropper fra slottet. I første omgang var jeg lidt mistroisk. Kunne det skyldes sprogforbistring? Men nej. De havde også navnet på lederen af det polske troppekontingent: Stephan Czarnecki. Han havde åbenbart en helt speciel status i Polen, for hans ryttere havde via hesteryg forceret Alssund og nærmest på egen hånd erobret slot og by! De polske lærere lovede, at de ville gå mere på opdagelse, når de kom hjem, og sende mulige polske resultater med oversættelse til engelsk. Tilsvarende gik jeg på jagt i ma-

terialet i Danmark. Fra Polen modtog jeg en del billeder, bl.a. et billede, som viser sig at hænge på Sønderborg slot. Da jeg gravede mig ned i dette spørgsmål, opdagede jeg, at der var skrevet en del om den polske wojwods helledåd, som vore gæster mente, at der var tale om.

Baggrunden for angrebet på Als er kort denne: I efteråret 1658 var Karl Gustav i fuld sving med at belejre København, og den øvrige del af hans hær lå placeret forskellige steder i Danmark. I 1657 havde Polen, Brandenburg og den tyske kejser lovet Danmark hjælp, og Holland tilsluttede sig forbundet. Forbundet trådte i aktion, da Karl Gustav havde genoptaget krigen i august 1658. Brandenburgerne (12.000 mand), polakkerne (600 mand) og de kejserlige tropper (12.000 mand) under ledelse af general Montecuculli havde som øverstkommanderende kurfyrsten af Brandenburg, Friedrich Wilhelm, der indledte et felttog, hvis mål bl.a. blev erobring af Als, som svenskerne havde besat september 1657. Den svenske besættelse af Als var forebyggende og skulle hindre angreb sydfra i flanken. Svenskerne havde tre rytterregimenter under ledelse af general Rutger Ascheberg. Kurfyrsten marcherede med sin hær gennem Holsten og Sønderjylland til Sundeved. Artilleri og orlogsskibe skulle fordrive svenskerne fra området nord for Sønderborg på Alssiden, og derefter skulle landgang finde sted med 600 mand ad gangen på Bådsagergårdpynten nord for Sønderborg. Den 14. december 1658 mellem kl. 7 og 8 om morgenen begyndte overgangen på 17 fartøjer, dækket af tre danske orlogsskibe under kommando af den danske admi-

ral Peder Bredal. Efterhånden, som tropperne satte over, forskansede de sig i byens gader. Belejringen af slottet begyndte den 15. december, hvorefter chefen for angrebsstyrken, fyrst Johan Georg af Anhalt, sendte en parlamentær til svenskerne med anmodning om forhandling. Ascheberg gik med til 30 timers våbenhvile. Batteriet på Sundeved truede svenskerne og åbnede ild, men svenskerne var om natten blevet sejlet til Fåborg på svenske skibe. En væsentlig grund til, at overgangen lykkedes, var Peder Bredals tre orlogsskibe. Men kilderne til belysning af specielt Stephan Czarneckis og polakkernes rolle er ikke de bedste.

Kopien af stikket på Sønderborg slot kan give os nogle få oplysninger, idet Det kgl. Biblioteks kort- og billedafdeling har en tilsvarende - blot er »hovedet« en lille smule anderledes. På bagsiden af stikket står som eneste oplysning: G. Priorato: Hist. Di Leopoldo I Wien 1670. Efternavnet betyder såmænd blot, at han har været prior. Men så vidt jeg har kunnet finde ud af, er hans navn: Galeazzo Gualdo.

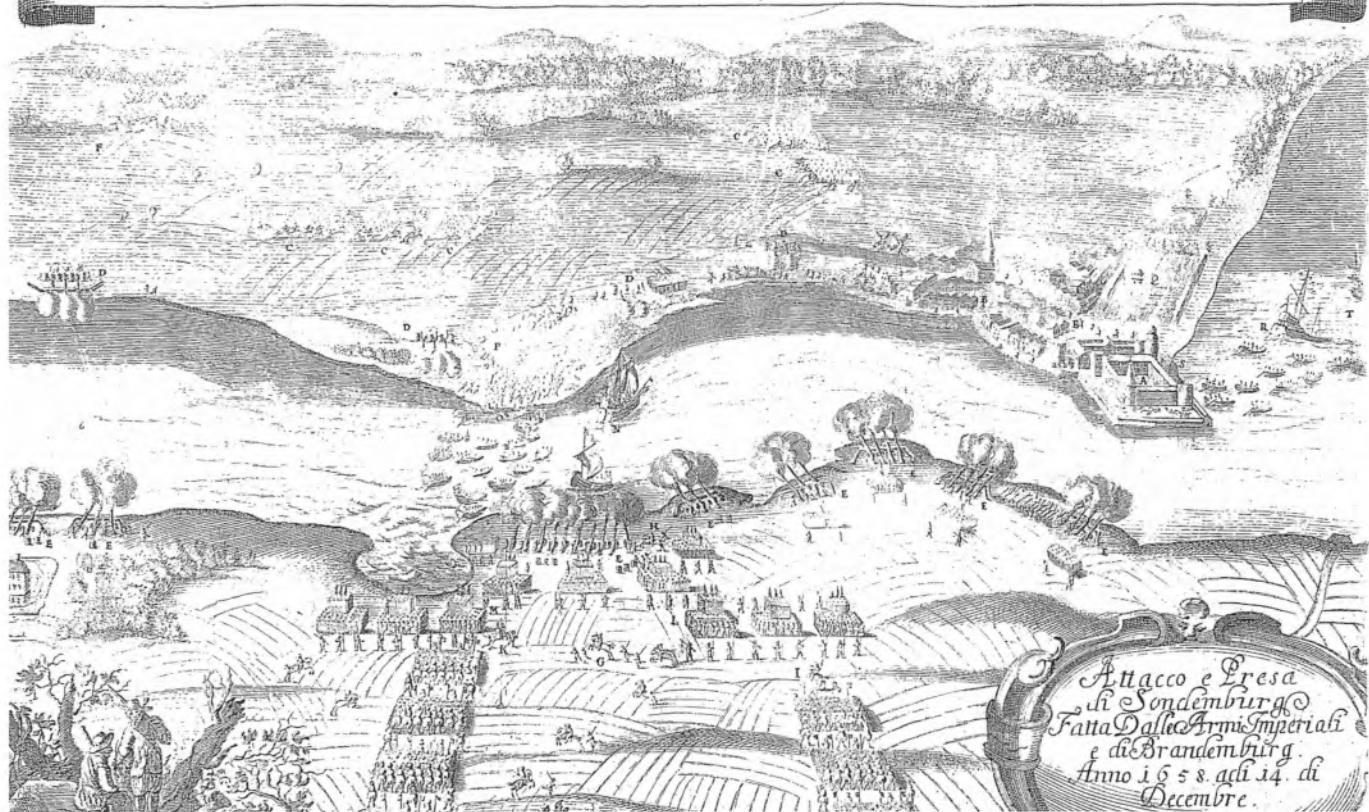
Stikket stammer fra et større værk om kejser Lepold den 1. af Østrig, der dækker perioden 1656-1670, og det er således samtidigt med begivenhederne. Ifølge den italienske forklaring i skjoldet nederst i højre hjørne af stikket ser vi angrebet og indtagelsen af Sønderborg foretaget af den kejserlige hær fra Brandenburg den 14. december 1658.

Scenen er set fra Dybbølsiden, hvor de kejserlige tropper er på vej ned til kysten. Langs kysten over mod slottet og op ad kysten til området over for Bossager (Bådsager) er de kejserlige batterier ved at afgive ild. I Alssund, omkring den nuværende Alssundbro, ligger skibe, og lige over på Alssiden kan man ane, at nogle af tropperne allerede er landsat og i gang med fremrykning. Ser vi på slottet, ligger en del skibe umiddelbart til højre for dette. Men der ses ikke så meget som én

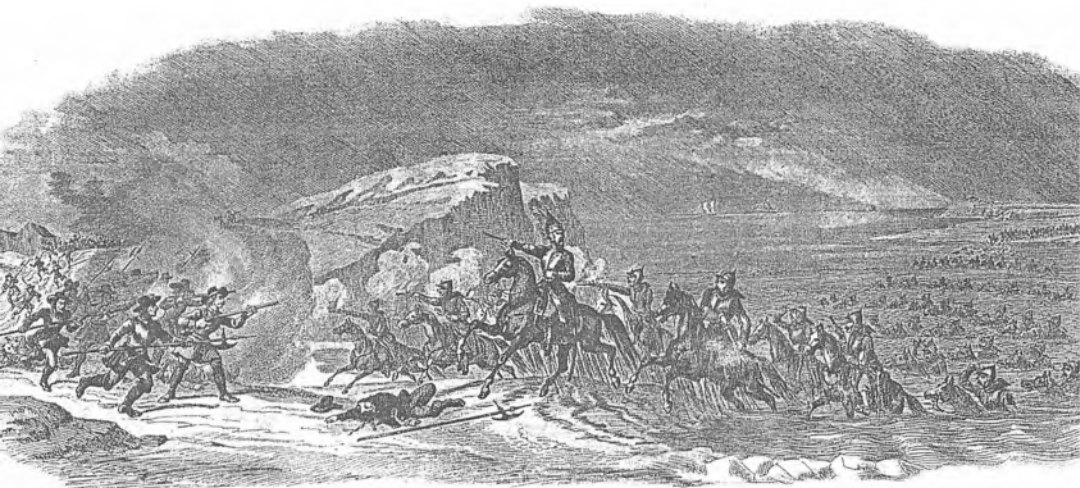
polisk rytter sprængende sig vej igennem Alssunds vande. Den italienske tekst i banneret øverst forklarer de enkelte afdelingers placering under landgangen og angrebet. Bogstavet K angiver Czarneckis placering. Hvor troværdigt det er, kan man selvfølgelig sætte spørgsmålstegn ved. Der er f.eks. intet bogstav ved flåden midt i sundet, som spillede en vigtig rolle under landgangen. Den var som nævnt under kommando af den danske admiral Peder Bredal. Dertil kommer, at flere kronologisk forskellige begivenheder rodes ind i hinanden. Til højre for Sønderborg slot ses nemlig en del skibe, som er ved at sejle bort. Ifølge forklaringen R, S og T er det svenskerne, der er ved at flygte bort fra Sønderborg. Denne endelige flugt fandt ikke sted samtidig med overgangen.

Den skriftlige hovedkilde til de polske rytteres rolle må siges at være den polske »Denkwürdigkeiten des Johann Chrysostomus Passek aus den Regierungsjahren der Könige Johann Kasimir, Michael Korybut und Johan IV von Polen, vom Jahre 1656 bis 1688.« Johan Passek deltog selv som soldat under Czarnecki i den polske andel af felttoget i Danmark som hjælpetropper for brandenburgerne mod svenskerne. Om angrebet på Als skriver han om de polske rytteres rolle: »På et angivet sted huggede vi isen bort med økser, da der endnu ikke var åbent vand inde ved strandbredden... og det gik for sig i en sådan fart, at den fjendtlige besætning, der uden at ane noget ondt lå indkvarteret ovre i byen og ude på landet, ikke fik nys derom, før end vi allerede var kommen over på den anden bred. Vi måtte svømme så langt som fra Warszawa til Praga, men heldigvis var der et sted i omkreds hen ved en halv pløjelængde, hvor hestene kunne bunde og udhvile sig. Wojwoden (Stephan Czarnecki. Min anm.) gjorde kortsæts tegn og sprængte derpå som første

Voltz con la fanteria di Brandemburg. I. Il Tenente Marsciallo Sporck, che commanda alla Cavalleria Imperiale. K. Il General Zernseki, con li Polacchi. L. Il Marchese Leopoldo di Baden. Tenente Marsciallo che guida la fanteria. M. Fanteria Imperiale. N. Vascello sopra il quale passa il Generale Montenuoli. O. Barchette nelle quali passano i Collegati nell'Isola. P. Conte Strozzi, e Colonnello Roni che battono, e fuggano gli Suezzezi. Q. Giardini. R. Barche nelle quali si salvano gli Suezzezi sopra la Flotta Suezzeze. S. Porta verso il Mare, per la quale escono gli Suezzezi. T. is. nastelli di Suetra.

Stikket fra Galeazzo Gualdis værk om kejser Leopold 1 af Østrig. Sønderborg Slot ses til højre. På Dybbølsiden markerer bogstavet K de polske tropper, der ses lige under de mange transportbåde, der satte tropperne over sundet. Museet på Sønderborg Slot.

I en udgave af Passeks dagbøger fra 1915 ses dette stik af polske troppers overgang over floden Wisla i Warszawa, som han hentyder til i sin beskrivelse af overgangen over Alssund.

mand ud i vandet, så fulgte de enkelte regiment, tre i alt, ikke hele hæren... . Heldigvis var det stille og varmt; det frøs ikke, men var begyndt at slå en smule om til tøj... . Endnu havde ingen af fanerne (eskadronerne. Min anm.) nået det faste land, da svenskerne styrtede frem og begyndte at fyre, men efterhånden som vore folk kom op af vandet, sprængte de straks ind på fjenden... . Fangerne sagde bagefter: 'Vi antog, at I var djævl og ikke mennesker' .«

Mellem billedet og en af de vigtigste kilder til begivenheden om de polske ryttere er der således en klar uoverensstemmelse.

Til yderligere belysning af dette problem har vi også kurfyrstens angrebsplan. Den 12. december dikterede han sin sekretær: »Disposition zur Attaque auf den 4/14 dezember 1658 an die Insel Alsen«, og hér opregnes nøje, hvad der skal ske under landgangsmanøveren. Specielt lægges der vægt på logistikken i kombinationen mellem våbenarterne infanteri, kavaleri, artilleri og flåden i operationen.

Et er selvfølgelig planlægning, for kilden er normativ, idet den kun giver udsagn om en hensigt. Men umiddelbart er der intet, der taler imod, at overgangen og angrebet ikke er foregået som planlagt. Polakkerne kan muligvis være redet over sundet lidt nord herfor for at støtte selve hovedovergangen og angrebet. Måske er de blevet beordret til angreb for at splitte svenskerne lige over for Arnkil, der måske kan være det punkt, hvor hestene hvilede, for der findes ikke andre steder i Alssund. Det er måske også sandsynligt, at Czarnecki slet ikke deltog i belejringen af selve Sønderborg, men i stedet gik i gang med udforskning af øen. Det kunne stemme overens med polakernes funktion som en rekognosceringsenhed, idet man altid finder dem »foran på vejene«.

Et bevis på, at polakkerne virkelig har ydet en ekstraordinær indsats, er dog Frederik III's takkebrev til Czarnecki, hvor hans »virtutem vere heroicam« (heltemodige tapperhed) berømmes. Desuden overdrog Frederik III Ditlev v. Ahle-

feldt den opgave at give Czarnecki, som den eneste af generalerne, en guldkæde med sit brystbillede.

Erobringen af Als vakte stor opmærksomhed i Polen. Den blev næsten indbegrebet af alt, hvad der kan forstås ved rigtig heltedåd. »Alsacya« blev i polakernes bevidsthed placeret i Sverige, gjort = Jylland - ja hele Danmark!! Det blev den eneste danske betegnelse, der dengang blev almindelig kendt i Polen.

Nogle af disse uoverensstemmelser omkring de polske rytteres bedrift kan måske fjernes ved at se lidt nærmere på Johann Chrysostomus Passek som beretter og kilde. Han var aktiv soldat under felttoget, men havde ikke nogen kommando. Han fortæller, at hensigten med beretningen ikke har været at skrive historie, men at videregive sine egne personlige oplevelser. Beretningen er først blevet nedskrevet mange år efter begivenhederne - måske først omkring 1690. Begivenheder som han kun har oplevet og kunnet overskue fra det sted, hvor han var blevet placeret. Går man nærmere ind i beretningen og ser på hans øvrige oplysninger om polakkernes færden under krigen andre steder i Danmark, optræder der gang på gang kronologiske og geografiske absurditeter. Mange talangivelser som årstal, datoer og styrkeforhold er direkte forkerter. Passek henlægger således angrebet på Als til 1659 og roder angrebet på Nordborg og Sønderborg sammen. De allieredes medvirken nævnes ikke. Ja, man har ved læsningen ofte på fornemmelsen, at de ikke var der. (Så det er forståeligt, at de polske kolleger har haft deres helt egen opfattelse af polakkernes rolle ved angrebet og specielt Czarneckis!). Tit overdrives modstandernes antal, hvilket kan have med polsk patriotisme at gøre. Han er fanatisk tilhænger af sin general, og alle succeser er polakkernes fortjeneste, mens ulykkerne tilskrives de allierede. På trods af lidt

uoverensstemmelser i kilderne om antallet af de polske tropper, har maksimum næppe været mere end 700-800 mand, og dermed kan de ikke have haft nogen afgørende betydning for gennemførelsen af angrebet på Sønderborg. Men selve taktikken med at ride igennem vandet har Czarnecki brugt ved andre lejligheder, både i Warszawa og ved den senere erobring af Koldinghus.

De har været vant til det, idet broslagning var næsten ukendt i den polske hær. Man kan have på fornemmelsen, at polakkerne rider over, hver gang de ser vand!

Passeks usikkerhed i krigsberetningen kan sagtens have medført, at han har forvekslet tider og steder og byttet rundt på begivenheder. Så der er altså al mulig grund til at bruge Passek med den yderste forsigtighed, og dermed sås alvorlig tvivl om polakkernes »krydstogt« i Alsund.

I Johann Chrysostomus Passeks memoarer er der et større afsnit om Danmark og den danske befolkning. Det har i højere grad historisk værdi som kilde, hvis det bliver sammenlignet med andre lignende skrifter i samtiden. Her beskriver Passek dele af den danske befolkning og dens levevis i forhold til sin baggrund i Polen. Ved gennemlæsningen kom jeg uvilkårligt til at tænke på Tacitus's skildring af germanerne og andre skildringer af samme art. Alle skikke og forhold, der varierer fra forfatterens hjemland, fremhæves. Sådanne skildringer af Danmark set udefra kan jo altid være interessante, og hér har man mulighed for at måle Passeks værdi.

Litteratur:

Bernhardt, M: Die Eroberung Alsens durch den grossen Kurfürsten 1658. Die Heimat I, 1891, s. 65-71.

Bijdragen en meddelingen van het Historisch Genootschap 1882: Relaes vant 'tgepasserde

in 'teylandt Alsen d. 14., 15., 16., 17. og 18. dec. 1658.

Denkwürdigkeiten des Johann Chrysostomus Passek aus den Regierungsjahren der Könige Johann Kasimir, Michael Korybut und Johan IV von Polen, vom Jahre 1656 bis 1688. På polsk v. Grev Eduard Raczynski, på tysk v. Dr. Gustav Adolf Stenzel. Breslau 1838.

Det kgl. Bibliotek: Arkiveret acc. 1975-1481/ »Danske historiske blade, nov.-dec. 1658«.

Döring, P.: Die Eroberung Alsens durch den grossen Kurfürsten. 1890.

Huhle, Robert, red.: Bogen om Als. Aabenraa 1956.

Knudsen, Chr.: Als under krigen med Sve-

rige 1657 - 1660; samlet af forskellige forfattere (mikrofilm på Sønderborg bibliotek).

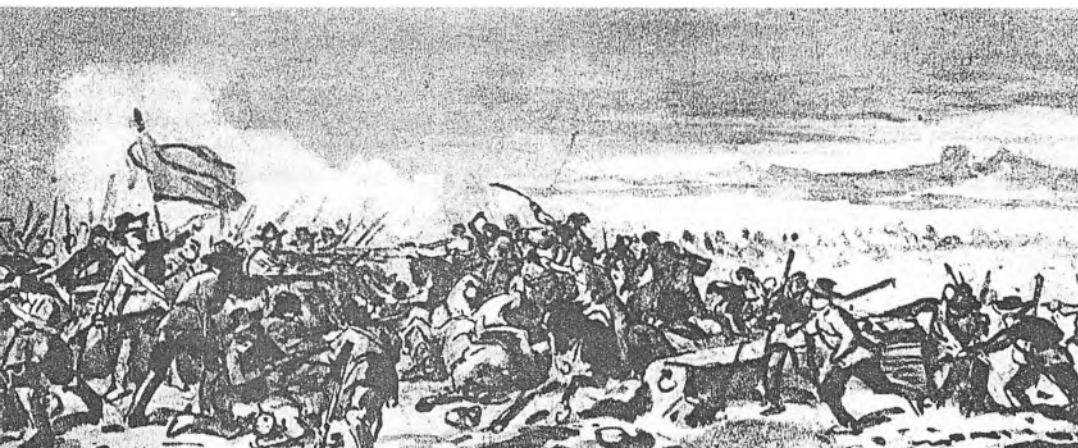
Knudsen, Chr.: Alsiske minder om svensker- og polaktiden. Ved C. Ludvigsen. Sønderjysk Månedsskrift 1931/32 årgang 8 s. 60-64.

Rist, P. F.: Als' erobring 1658. Historisk arkiv. 1885 II s. 173 - 184, 233-240.

Rosznecki, S.: Polakkerne i Danmark 1659 efter Jan Passeks erindringer. 1896

Ræder, M. O.: Kampen om Als 1658 og admiral Peder Bredal. Sønderjysk Månedsskrift 1955 s. 1-6.

Schiern, F.: Om et nyt polsk bidrag til Danmarks historie. Historisk tidsskrift 1. Række, 3. Bd. 1842. S. 293-312.

De polske tropper i kamp ved Kolding 25.12. 1658.

Fregatten Rolf Krakkes krigsindsats i 1864

Oplevet af øjenvidner og beskrevet på postkort og
nødpengesedler

Af NILS ERIK ANDERSEN

Der er af eftertidens historikere – og ikke mindst militærhistorikere – skrevet meget om fregatten »Rolf Krakkes« indsats i krigen i 1864 med både dansk og tysk fortegn. Hensigten med denne artikel af ingeniør Nils Erik Andersen, Veksø, er at se fregattens rolle på en anderledes måde. Skibets forudsætninger – set med samtidige øjne – sættes over for øjenvidneberetninger om dets operationer, efterfulgt af nogle opfattelser af fregattens indsats, som via postkort og nødpengesedler manifesterede sig i den danske og tyske folkelige bevidsthed.

Rolf Krake deltog i følgende kamphandlinger i det sundvedske lokalområde i 1864:

18. februar: Egernsund / Alnor, angreb mod tysk pontonbro under bygning.

15. marts: Sønderborg bugt, beskydning fra tyske kanonstillinger ved Dynt.

28. marts: Vemmingbund, nedkæmpning af preussisk forpost-fremstød ved Dybbøl.

18. april: Vemmingbund, deltagelse i forsvar af Dybbølstillingen.

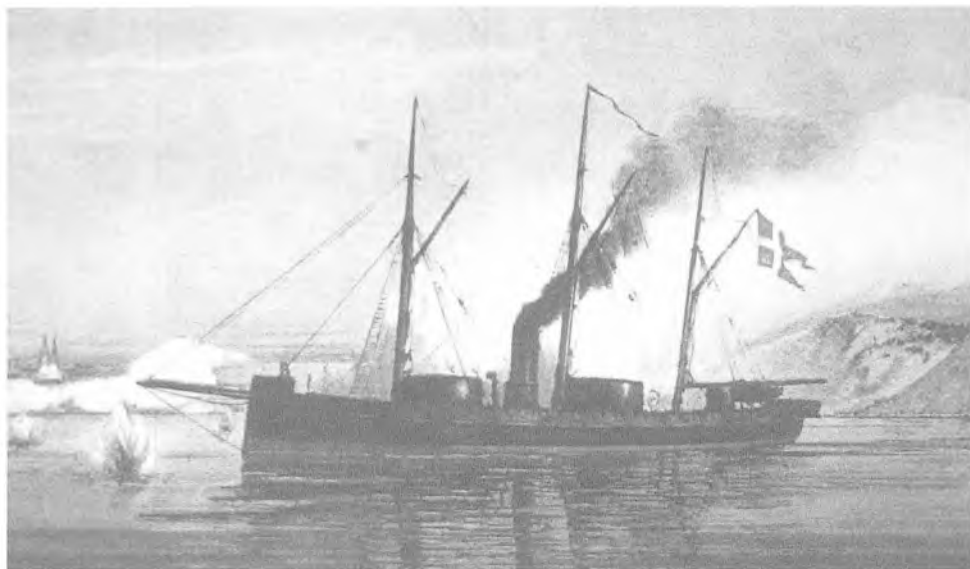
29. juni: Snogbæk Hage, forsøg på at hindre den preussiske invasion af Als.

Militæringeniørens bedømmelse af skibet
I 1877, altså 13 år efter at fregatten gjorde krigstjeneste, skrev man om pansrede skibe følgende:

»Det var naturligt, at den sejr, panseret

således tilkæmpede sig i den nye verden [der refereres til den nordamerikanske borgerkrig], ikke kunne lades upåagtet af den gamle verdens krigsflåder. I mange mariner blev der også anskaffet monitører [lavtliggende pansrede fartøjer med kanoner i drejelige pansrede tårne]. Men det viste sig snart, at monitorerne ved siden af deres gode egenskaber også var behæftede med adskillige mangler. På grund af deres ringe højde over vandet, der gjorde det så vanskeligt at træffe dem, var de kun dårlige søskibe. Desuden egnede denne skibsform sig ikke til opnåelsen af en stor fart, og da englænderne netop, og det med rette, lagde stor vægt på fartens betydning, medens de heller ikke overså det hensigtsmæssige ved at anbringe kanonerne i runde, drejende tårne, fra hvilke kuglerne let glider af, og som man let kan beskytte med endnu sværere panser end selve skibet, lagde de planen til de såkaldte tårnskibe, der var skibe af den ældre form og noget højere på vandet, men forsynede med et eller flere drejende tårne i stedet for bredsidebatteri. Denne slags skibe fik tillige rejsninger for at kunne håndteres under sejl alene. Det var navnlig den engelske kaptajn Coles, som arbejdede ivrigt i denne retning. Flere skibe blev bygget efter hans tegninger, deriblandt »Rolf Krake« til den danske flåde.»

De tekniske data for fregatten viser, at maskinkraften i »Rolf Krake« var beske-

»Rolf Krake« i kamp i Vemmingbund. Koloreret postkort, Julius Simonsen Kunstverlag, Oldenburg in Holstein.

den i forhold til den, der syv år senere blev installeret i tårnskibet »Gorm«, hvis topfart - jævnført med »Rolf Krake« - her ved øgedes med 50% uanset et væsentligt større deplacement. I den nye konstruktion sænkede man frihøjden over vandet i retning af monitorprincippet, og man var derfor af stabilitetsgrunde nødt til at opgive en masteføring for sejl - altså opgive at have vindkraften som reserve. Også den britiske flåde forlod helt denne skibstype.

Med sin relativt lille maskine har »Rolf Krake« været et skib med nedsat manøvrerdygtighed, specielt hvad angår dette at lystre ror, slå bak og vende i et strømfyldt farvand. Dette forhold er da også nævnt i senere beretninger. Besætningen bestod af 148 mand, pansertykkelsen var ifølge tabellen $4\frac{1}{2}$ tomme, svarende til 114 mm, og fregatten havde to drejelige kanontårne med i alt tre kanoner.

Artilleriløjtnanten, der var om bord

I juni 1863 blev fregatten »Rolf Krake« afleveret fra Napiers værft i Glasgow til den danske marine, idet orlogskaptajn H. P. Rothe med besætning tog kommando. Den netop færdiguddannede artilleriløjtnant, Thomy von Jessen, var med og fik kommandoen over det agterste af de to drejelige tårne med dets to 60-pundige glatløbende kanoner. I et efterladt papir til sin familie fortæller han om sit første togt:

»Vi gik til Kiel [eftersommeren 1863], sandsynligvis for at vise tyskerne, hvilket formidabelt panserskib Danmark nu har fået. Stemningen blandt Kiels befolkning var os ganske vist dengang alt andet end gunstig; imidlertid kom mange om bord og så skibet; ja, herrer og damer kom end- og fra Hamborg for at iagttage »das neue dänische Pantzerschiff.«

Krigsudbruddet kom, og Dybbøstillingen blev etableret af den danske hær

efter tilbagetoget i den hårde januarvinter fra Dannevirkestillingen. Den 18. februar var »Rolf Krake« i aktion ved Egernsund/Alnor, og løjtnanten skriver:

»Det var bidende koldt, da vi gik ind; jeg gjorde i mit tårn, det agterste, 28 skud med kugler og granater, som jeg antager med en del virkning på en af fjenden over Egernsund slået bro; det tyktes mig, som om det under bataljen blev mildt; det må have været blodet, der kom i livlig cirkulation, thi istapper hang fra risterne i kanontårnet, da vi stod ud af fjorden.«

Den næste træfning kom direkte i forbindelse med stramninger af belejringen af Dybbølstillingen, idet preusserne havde fået kanonbatterier med riflet, langt-rækkende skyts opstillet neden for Dynt (Broager) og herfra nu var i stand til at flankebeskyde de danske skanser.

»Fra Broagerbatterierne åbnede preusserne den 15. marts ild mod Dybbølstil-

lingen, mod Sønderborg og mod »Rolf«, i henholdsvis 4000, 7000 og 6000 alens afstand [svarende til ca. 2,5, 4,3 og 3.7 km], virkningen var meget betydelig, en del af Sønderborg kom i brand; men ilden fik dog ingen overordentlig magt.«

»Rolf Krake« har - liggende i Sønderborg bugt 3,7 km fra disse batterier - åbenbart ikke kunnet besvare denne kanonade med sine glatløbende og lidt upræcise 60-punds kanoner, men »det flydende fort« kom i ilden 14 dage senere.

»Preusserne havde den 27. marts opkastet nye batterier i fronten af Dybbølstillingen; jeg optegnede, at fjenden den dag skød hen ved 300 skud i to timer. »Rolf« gjorde den 28. marts god nytte i Vemmingbund. Kl. 3½ morgen angreb fjenden stillingen, idet han navnlig ville omgå venstre fløj. Natsignal gjordes til »Rolf« at gå ind i bugten og beskyde de fjendtlige kolonner. Vi kastede indtil 38

Preussisk kanonbatteri ved Dynt, som beskød Dybbølstillingen og »Rolf Krake« i 1864. Nødpengeseddel fra Dynt kommune 1919.

granater mod disse, og flere gjorde god virkning. Jeg havde tempereret brandrørene til, så vidt jeg mindes, en afstand af 1500 alen [ca. 930 meter], og nogle af granaterne sprang smukt over kolonnerne, der avancerede langs kysten, og lod dem tage flugten. Overkommandoen var henrykt over os. Broagerbatterierne lod imidlertid også os føle deres ild og gav os nogle alvorlige knubs; men maskine og tårne forblev urørte. Maskinlugen var, før vi gik ind i bugten, dækket med surrede køjer, og dette var særdeles heldigt; thi en Broagergranat slog ned og sprang i køjerne, men berørte aldeles ikke maskinen.»

Tre uger senere kom stormen på Dybbøllstillingen, og i løjtnantens manuskript står:

»Dybbøl faldt den 18. april. Stormen begyndte kl. 10 fm. efter en voldsom beskydning. »Rolf« tog virksom del i kampen på venstre fløj, hvor den navnlig søg-

te at hindre fjendens fremtrængen. Lieutenant Jespersen faldt, og desuden havde vi flere sårede, alle hidrørende fra en enkelt granat fra Broagerbatterierne, som ramte dækket under en temmelig betydelig nedslagsvinkel og sprang, idet den gik igennem dette.»

Der kom våbenhvile den 11. maj 1864, og dagen efter dampede »Rolf Krake« til København for reparation og var således atter klar, da fjendtlighederne - ikke mindst på grund de danske forhandleres stejle holdninger i London-fredsforhandlingerne - atter brød ud. Den danske hær havde forskanset en del af sin styrke på Als, og langs Alssund var der gravet skyttegrave og placeret kanonbatterier. Tilsvarende havde preusserne forberedt sig på Sundevedsiden fra Sandbjerg/Stougård over Sottrupskov og Snogbæk Hage til Ballebro/Varnæs. Dette skete, selv om parterne egentlig skulle forholde sig i ro under pågående fredsforhandlin-

Die Küste von Sundewitt, gesehen von Arnkild auf Alsen.

Sundeveds Kyst, taget fra Arnkildsøe paa Als

»Rolf Krake« under natlig (?) rekognoscering i Alssund, jvf. Thomy von Jessens beretning om natten den 29. juni. Julius Simonsen Kunstverlag, Oldenburg in Holstein.

ger. Løjtnanten og fregatten måtte derfor atter i krig.

»27. juni morgen stod »Rolf« gennem Alsford ind i Augustenborg Fjord. Ikke så såre havde vi stukket hovedet inden for Varnæs-Pynten, før fjendens kanoner begyndte at spille på os. Imidlertid gik »Rolf« uskadt gennem fjorden. Hverken ilden fra Varnæs eller den fra Snogbæk gjorde os videre, og vi kom da igen på vor gamle ankerplads bag Arnkilsøre-Pynten.

Vi troede nu sikkert på, at preussernes landgang på Als var nær forestående. Vi modtog meddelelse om, at 800 både var passeret Flensborg Fjord, og at to små dampbåde fra Hamborg gennem slesvigholstenske kanal [Ejderkanalen] var nåede til Kolding for at benyttes til at overføre tropper ved eventuel landgang.

Kl. 1 om natten mellem den 28. og 29. juni begyndte preusserne den første overskibning til Als af tropper fra Sundesvedsiden. Vi var i kamp fra kl. 2 nat til kl. 11 fm. Egentlig kan man sige, at Als var opgivet allerede kl. 4 morgen. Preusserne gik over i både i to linier, en omtrent ved Sandbjerg, en anden ved Arnkilsøre, lige over for Snogbækhage. Samme nat, som overgangen skete, havde lieutenant Normann natpatulje og lå indtil kl. 2 ude i fjorden. Just som han satte foden på dækket, begyndte skydningen. I en hast fik vi lettet anker og stod ud i sundet. Mine kanoner i det agterste tårn ladedes med kardæk [tyndvægget projektil med kammerladning af blykugler, som spredes over et stort område, når projektilet - med et tidsindstillet brandrør - sprænges i luften over målet], og straks da vi fik næsen uden for Arnkilsøre-Pynten, observerede jeg både, der overførte soldater. Medens vi beskød dem af al magt, blev vi selv beskudt af Snogbækhagebatterierne, der var armerede med 24-Punds riflede kanoner, og vistnok tillige af flere feltbatterier, der var opstillede langs kysten. I

nogen tid blev vi liggende ud for Arnkilsøre uden dog at gå ind i Sundet, hvorpå vi gik tilbage i Augustenborg Fjord for at optage forsprængte [rester af] tropper. Derpå gik vi nordpå gennem Alsford.«

Den danske offentlige mening og de tyske kommentarer

Bedømmelsen af »Rolf Krake« på mission ved invasionen af Als fulgte hurtigt i den danske presse og offentlighed. Nederlaget og tabet af Als var afgørende i opinionsdannelsen, idet Jylland nu var besat, og flankestillingen med fæstningen Fredericia også var opgivet. »Rolf Krake« havde svigtet, mente man.

På kaptajn H. P. Rothes forlangende blev der - med anledning i den offentlige kritik af hans og fregattens manøvrer - senere nedsat en søkretsret, som i januar 1867 frikendte Rothe for alle rejste anklager om fejl. Han havde fulgt sine ordrer, som gik ud på, at »Rolf Krake« fra sin position i Augustenborg Fjord skulle gå til en forud fastlagt position ud for Arnkilsøre og derefter - i tilfælde af en ikke-afværget preussisk overgang til Als - gå tilbage til en angivet position i Augustenborg Fjord for at evakuere rester af danske tropper. Derefter lød ordren på at gå til området ved Kegnæs og der at bistå med evakuering af tropper til Fyn. Artilleriløjtnant Thomy von Jessen vidnede i søkretsretten og forklarede:

»At panserskibet på grund af sin størrelse og drejningscirkel var ude af stand til at manøvrere i Allsunds smalle farvand.«

Dette udsagn kan - da det tilsyneladende intet har at gøre med, om kaptajnen fulgte sine forholdsordrer eller ej - tjene til at forklare den position uden for selve Allsund, som panserskibet var beordret til at indtage i tilfælde af en invasion af Als. Eftertidens historikere har ikke været i tvivl om, at både den danske overkommando og marineministeri-

et har »haft noget i klemme« i sagen og desuden haft en utrolig dårlig kommunikation omkring forsvaret af Als. Eftertiden har også fastslået, at forsvaret af Als fra dansk side var noget halvhjertet - man var begyndt at tænke på forsvaret af Fyn.

Preusserne lagde stor vægt på at sikre invasionens succes gennem en massiv indsats af mandskab og materiel. Oprindeligt ville man invadere fra Ballebro til Nordals, idet denne overgang skulle sløres med et skinangreb ved Sottrupskov over den smalle del af Allsund. Så sent som den 27. juni om morgenen, hvor »Rolf Krake« dukkede op, lagde man imidlertid - af respekt for fregattens ildkraft - planerne helt om. Hele styrken og alt materiel blev i huj og hast flyttet fra Ballebro til den tidligere nævnte invasionsstrækning langs den snævre del af Allsund. Den tyske general von Goeben

skrev senere således:

»Mine tropper var gået i bådene, og jeg ville selv til at stige ned, da en sort røgsky viste sig over trætoppene. Rolf Krake! Dette var afgørelsen. Det mørke uhyre dukkede langsomt frem bag pyn-ten, og vi ventede nu, at den ville stå ind i sundet: Den måtte jo fare igennem for fuld kraft og feje bådene bort. Da stand-sede den! Åbnede ild mod batterierne, som for længst havde beskydt den, og mod bådene. Ved det syn udbrød jeg: »Vi er ovre, foretagendet er lykkedes.«

Der opstod en pause i fjendtlighederne, efter at der - inden »Rolf Krake« dukkede frem - var foregået en vellykket overførsel af ca. syv preussiske bataljoner. Det var denne pause, som fik kaptajn Rothe til at tro, at hele overgangen var afsluttet og fregattens rolle i kampen på dette sted derfor udspillet. General von Goeben anførte senere det synspunkt, at

»Rolf Krake« i Flensborg Fjord, set fra Holnæs, den nordlige spids af Angel. Formentlig en skildring af episoden i februar 1864, men her set gennem tyske briller i forbindelse med udgivelsen af denne nødpengeseddel før afstemningen i zone 2 den 14. marts 1920.

fregatten havde haft ordre til at ødelægge »broerne« [åbenbart forstået som pontonbroer], og at det kom som en overraskelse for fregattens chef, at preusserne i stedet gik over i små både; han antydede vel hermed, at skibet nok ikke havde haft nogen ordre for denne eventualitet. Og det er vel naturligt for en stabsofficer at tænke i de baner! Generalens chef, den preussiske general Moltke, oplevede invasionen stående ved Dybbøls Skanse X, og han skildrede sin oplevelse med betydelig patos i udtrykket:

»Alle blikke blev endnu en gang vendt mod nord, da »Rolf Krake« igen hævdede sin røst: Det så stolt ud, da den pansrede kæmpe, liggende dybt i vandet, skød frem fra fjorden med anspændelse af al sin dampkraft og sendende hilsener til højre og venstre, mens den styrede forbi Arnkilsøre. Et øjeblik frygtede vi at se den dreje til venstre, hvor vore både i ubrudte rækker endnu overførte feltkanoner, ammunition og ambulancer. Den foretrak imidlertid at søge ud i det frie og dampede nordpå i størst mulig afstand fra de nedenfor opstillede batterier, hvis 12 - og 24 - pundige skud klaprende slog mod dens spanter.«

»Rolf Krake« som myte og symbol

»Rolf Krake« forblev i den danske marine indtil 1907, hvor den blev solgt til ophugning. Fregatten, som var et højteknologisk vidunder ved sin første optræden i kamp, blev efter begivenhederne i 1864 vel nok, hvad man med en moderne vending ville kalde »en uheldig helt«. Artilleriløjtnant Thomy von Jessen skrev mange år efter - om sin tid om bord:

»Rolf's deltagelse i Dybbøls forsvar er det lyseste punkt i vort felttog, og om dette har jeg bevaret de bedste erindringer.«

Dette skrev han, idet han under betegnelsen »felttoget« også må have haft episoden ved Als med i sin bedømmelse.

Det kunne også se ud, som om danske flådechefer senere - i det stille - drog nogle konsekvenser af det, der var oplevet med »Rolf Krake« og skibets ringe muligheder for at manøvrere. Det næste panserskib »Gorm« fik ikke rigning for sejlføring, men en væsentlig kraftigere maskine!

»Rolf Krake« havde med hæder og anerkendelse deltaget i Dybbølslaget i april 1864 og således forsvaret de danske flådetraditioner. Det stod i offentligheden som et lyspunkt efter tabet af den såkaldte Dybbølfæstning, så meget desto mere som denne indsats ved Dybbøl en lille måned senere var blevet fulgt op af Nordsøeskadrens sejr over den østrigske flåde i slaget ved Helgoland i maj. Det er på denne baggrund ikke uforståeligt, at flådens senere indsats ved Als, i juni 1864, af offentligheden blev opfattet som et kæmpesvigt.

Skibet havde helt klart spillet en rolle i en række træfninger og formentlig også forhindret preusserne i at sætte over Alsund tidligt i foråret 1864 og derved komme bag på Dybbølstillingen. Men det blev den almindelige opfattelse, at »Rolf Krake« i juni fejlede katastrofalt netop på det tidspunkt, hvor begge de krigsførende parter havde hårdt brug for en overbevisende sejr. Danskerne for at vinde tid og preusserne for at få felttoget afsluttet, så det ikke udviklede sig til et - for dem ugunstigt - europæisk stormagtsanliggende. Sådan blev myten om den uheldige helt »Rolf Krake« til!

Man ser helst det, man ønsker at se. For de tysk-nationale blev »Rolf Krake« i mange år efter 1864 et symbol på dansk vægelsind og manglende duelighed, når det virkelig gjaldt. Skibet var frygtindgydende og havde potentialet, men danskerne forstod ikke at gøre ordentlig brug af det. Sådan blev den tyske myte om skibet, og den havde naturligvis hæder og ros til »det tyske« indbygget i sig. Den-

ne opfattelse om dansk uduelighed og underlegenhed blev motivet på en tysk nødpengeseddel, som blev udstedt i 1920 af Holnæs kommune - i det helt overvejende tysk-nationale Angel - i forbindelse med afstemningen i Zone 2 (se side 170).

Sedlen, der på dette tidspunkt ikke kunne bruges som betalingsmiddel, var derfor lavet som et led i valgkampen. Motivet er fregatten på vej ud af Flensborg Fjord - formentlig skal det forestille tilbageturen til Sønderborg efter episoden med beskydning af pontonbroen ved Egernsund.

»Rolf Krake« auf der Flucht! Sådan kan man tolke en tilbagetur til basen efter endt mission, men rent historisk var det kun en del af sandheden. Ikke desto mindre kunne myten om »den uduelige

Rolf« efter 56 år stadig bruges til at nedgøre det danske. Der var »noget« med det skib!

Modsat var viljen til at reparere på det dårlige omdømme, som fregatten havde fået, naturligvis stor blandt dansksindede nordslesvigere. Denne holdning ses afspejlet i fremstillingen af »Rolf Krake« på nødpengesedlen fra Sottrup 1920. Motivet er »Rolf Krake« ved Sottrupskov i 1864. Men en del af sandheden om fregatten ved invasionen af Als er jo, at den i juni aldrig var inde i Allsund ved Sottrupskov. Derfor viser den udførte illustration da heller ikke den preussiske overgang, som ellers er det, man først har i tankerne, når Sottrupskov og »Rolf Krake« nævnes. En anden del af sandheden er så, at skibet i lange perioder i foråret

Nødpengeseddel fra Sottrup 1920, visende »Rolf Krake«, Sottrupskov og Allsund i 1864.

»Rolf Krake« ved angrebet i februar 1864 mod en preussisk pontonbro ved Egersund. Nødpengeseddel fra Rinkenæs, 1920.

1864 var stationeret i området. Thomy von Jessen skrev jo om fregatten den 27. juni: »Kom da igen på vor gamle ankerplads bag Arnkilsøre-Pynten.« Derfra kan den måske have været ved Sottrupskov på et eller andet tidligere tidspunkt. Og fregatten havde jo gjort sin indsats i kampene ved mange lejligheder og det med hæder! Det er ikke urimeligt at tolke det valgte motiv som udtryk for en lokal fortrængning af det traumatiske svigt ved invasionen af Als dengang for 56 år siden.

Ovennævnte episode ved Egersund blev for Rinkenæs kommune til en lokal begivenhed, som var værd at mindes. Da man der i 1920 fulgte mønsteret med at udstede nødpengesedler i den nationale agitations tjeneste, kom der en noget anden udgave af »Rolf Krake-episoden« på papiret end den tyske fra Holnæs. Samtidig må det nok siges, at den danske fremstilling med teksten »Rolf Krake for Al-

nor« helt rensat for krudt og kugler er lidt tam.

Når sandheden skal frem, hænger det nok sammen med, at der ikke var så meget at sige om denne træfning, andet end at »Rolf Krake« havde været der. Sagen var nemlig, at fregatten ikke kunne gå ret tæt på de preussiske arbejdsstillinger omkring den påbegyndte pontonbro på grund af bundforholdene og - må man have lov til at formode - skibets ret svage manøvrevevne. Artilleriløjtnantens beretning om en vel gennemført mission; i stedet »skejer den lidt ud« med at fortælle om blodcirkulation og istapper.

Man kan ikke tjene penge hos en besejret ved at beskrive dennes nederlag! Det var Julius Simonsens »Kunstverlag« helt klar over. Man var ligeledes klar over, at der kunne tjenes penge hos begge parter ved at markedsføre postkort med de rigtige patriotiske motiver, så snart krigen

var slut. Og sådan gik det altså til, at et forretningsforetagende i det hertugdømme Holsten udgav nogle postkort efter krigen, hvor også »Rolf Krake« figurerer. Der er ét, hvor »Rolf Krake« er i kamp i Vemmingbund, hvilket fregatten jo var ved flere lejligheder (se side 166). Motivet er udformet således, at postkortet må anses for at have været lige salgbart til danske og tyske. Der er et andet, hvor det er svært at nå til anden antagelse, end at det har været genstand for svære overvejelser hos udgiveren. Illustrationen viser et krigsskib, der har en mistænkelig lighed med »Rolf Krake«, samt en bemandede chalup - begge med store danske splitflag (se side 168). Kunstneren efterlader betragteren med et indtryk af en lys vestlig nattehimmel, sådan som man typisk kan opleve den ved vandet i højsommeren. Man ledes således let til at tro, at postkortet kunne forestille en natlig rekognoscering af den type, som artilleriløjtnanten omtaler, idet det viser chaluppen på vej ind mod de danske stillinger på den nordlige del af Arnkilsøre bag pynten. Man bliver derfor forbavset, når man foroven læser motivets »tekstmæssige overspringsmanøvre« på både tysk og dansk: «Sundeveds Kyst, taget [set] fra Arnkilsøre på Als«. Det kunne tyde på, at forlaget har været i splid med sig selv om målgruppen for lige netop dette postkort. Så man har valgt at lade illustrationen sende ét budskab og teksten et andet.

Det kan jo kun blive gætterier, men en eller anden form for censur eller selvrensensur må der have været tale om. Hvis kortet kun havde været beregnet til salg i Danmark, kunne man jo roligt have skrevet en anden tekst og alene på dansk. Der var imidlertid penge i »Rolf«! Man kan roligt sige, at »Rolf Krake« i historien har trukket et langt kølvand efter sig!

Referencer:

Opfindelsernes Bog, Bind 2, 1877, Forlagsbureauet i København, p. 307-308 og p. 319.

Da Sønderjylland for 50 år siden oplevede den store valutakrise, Karl Lund, Jydske Tidende 30/10 1968.

Mit Livs Egne, Hændelser, Mennesker, Første Del 1870-1902, Franz von Jessen, H. Hagerup 1943, p. 40-49.

1864 - Da verden gik af lave, Johs. Nielsen, Odense Universitetsforlag 1987.

Forsidebilledet i sidste nummer

Ved en fejl står der i sidste nummer, at forsidebilledet forestiller Skt. Michaelis Kloster i Slesvig. Det skal i stedet være Det adelige Skt. Johannes Kloster i Slesvig.

Kampen om oldtiden

Stine Wiell: Kampen om oldtiden - nationale oldsager siden 1864 / Der Kampf um die Vorgeschichte - nationale Altertümer seit 1864, Skrifter fra Museumsrådet for Sønderjyllands Amt, 7, Aabenraa 2000. Pris: 198 kr.

Stine Wiell har med en række centrale arbejder markeret sig som en af de fremmeste kendere af arkæologiens historie og den brug, som samtiden har gjort af oldtiden. I sin fine nye bog gør hun rede for »kampen om oldtiden« med udgangspunkt i begivenhederne i og omkring 1864. Hun fokuserer på oldsagerne i grænselandet mellem dansk og tysk. Det gælder i geografisk, politisk og symbolsk henseende. Bogen omfatter fire kapitler samt en kildefortegnelse. I første afsnit beskrives den proces, der fandt sted omkring og under krigen i 1864: Da fortiden blev national. Herunder gør hun rede for »røvergravninger« bl.a. i Nydam mose under krigen. Dernæst følges oldsagernes skæbne efter krigen. I det tredje kapitel stilles der spørgsmål, og Stine Wiell giver bl.a. svar på, hvor oldsagerne er havnet, og hvor store dele af fundene, som gik tabt i tidens løb. Bogens 4. afsnit skiller sig klart ud fra de øvrige kapitler. Her vælger Stine Wiell at belyse sit emne ud fra 16 danske og tyske billeder fra 1800- og 1900-tallet, som er fælles om at skildre og dermed fortolke de store våbenfund fra moserne. Hun giver en overbevisende karakteristik og tolkning af, hvorledes synet på fortiden betinges af den samtid, billederne bliver til i. I en afsluttende epilog sammenfattes bogens resultater.

Bogen er tosproget. Det er på den ene side både relevant og en styrke, idet den gør de vigtige forskningsresultater tilgængelige for et tysksproget og dermed internationalt publikum. På den anden side har dette stillet lay-outeren over for nogle problemer. Tysk og dansk »fylder« meget forskelligt på tryk. Derfor må opsætningen gå på kompromis undervejs. Det lykkes ikke altid lige godt. Bogen ville have vundet, såfremt den var blevet trykt i tværformat. De fine billeder ville navnlig i 4. afsnit kunne have været trykt i et større format, og de mange »halvtomme« sider kunne være undgået. Det samme

gælder to »tomme« sider til sidst. Den tyske oversættelse er præget af et »grænselandstysk« med mange charmerende danismer og mindre charmerende fejl, der til dels vil kunne virke forvirrende på en tysk læser.

Stine Wiell har samlet set skrevet en væsentlig, læseværdig, interessant, relevant og oplysende bog. Tekstens mange fine iagttagelser suppleres af udsagnskraftige illustrationer, der gennemgående er trykt i farver. Der er grund til at fremhæve omslagsbilledet, der er malet af Ursula Reuter Christiansen, og som giver en kompleks kunstnerisk fortolkning af bogens emne.

Jørgen Kühl

Kirkeomgivelser

»Registrering af kirker og kirkeomgivelser i Sønderjyllands amt,« udg. Sønderjyllands amt. 253 s., ill. Pris: 150 kr.

Miljø- og energiminister Svend Auken har i disse år sat kulturmiljøet på dagsordenen som miljøpolitikkens tredje dimension. Som et led i denne handlingsplan skal kulturmiljøet medtages i regionplanrevisionen 2001. Kirkerne og deres nærmeste omgivelser udgør i såvel byerne som i det åbne land et væsentligt kulturmiljø. Det er baggrunden for, at Sønderjyllands amt i regionplan 1997-2008 har bestemt, at kirkerne og deres omgivelser skal søges bevaret på en sådan måde, at harmonien mellem kirke og omgivelser opretholdes.

Nu har Sønderjyllands amt fulgt ordene op, ikke alene med en registrering af kirkerne uden for de fire købstæder og deres omgivelser, men også ved at udgive resultaterne i bogen »Registrering af kirker og kirkeomgivelser i Sønderjyllands amt.« Bogen er en komplet registrering af de sønderjyske kirker og deres nærmeste omgivelser. Hver kirke har fået et opslag, hvor man på venstresiden kan læse en kort beskrivelse af kirkens historie, kirkegården, landsbyen, landskabet samt indblik og udblik til kirken. På højresiden finder man et kort i målforholdet 1:10.000, hvor kirkebyggelinierne i henhold til naturbeskyttelseslovens § 19, indblikslinierne og

Fortsættes side 178

Det sker – på sønderjyske museer

Islandske situationer i Tønder

I juli og august gæster den islandske billedkunstner Sigurdur Gudmundsson Sønderjyllands Kunstmuseum med udstillingen SITUATIONS.

Gudmundsson, født i Reykjavik på Island i 1942, er uddannet på College of Arts and Crafts i Reykjavik og senere i midten af 1960'erne på Academie '63, Haarlem i Holland. Fra 1970 har han været bosat i Holland. Op gennem 70'erne vakte han stor opsigt med især sine fotografiske arbejder, og senere blev det hans skulpturværker, der påkaldte sig international opmærksomhed. Til trods for hans nu efterhånden mangeårige ophold i Holland er der en umiskendelig islandsk tone i hans kunstværker. Den særlige islandske natur spiller vedvarende en stor rolle i hans kunst.

Gudmundsson har for længst skabt sig et navn på den internationale kunstscene. Hans kunstneriske produktion spænder vidt, fra fotos, malerier, tegnin-

ger, skulpturer og happenings til digte og romaner. Hans unikke fotoarbejder blev til fra midten af 70'erne og frem til begyndelsen af 80'erne. Disse fotos blev til under indflydelse fra Fluxus- og Konceptkunsten. Fotoværkerne befinder sig i dag på førende europæiske museer og i privatsamlinger. Sønderjyllands Kunstmuseum har i samarbejde med Museum Het Domein, Sittard i Holland, og Baltic Center for Contemporary Art, Gateshead i England, valgt at arrangere en udstilling med disse fotos.

For tyve år siden blev nogle af Gudmundssons fotos vist på Louisiana-museet i Humlebæk. Med udstillingen i Tønder får et dansk publikum for første gang lejlighed til at se fotoværket i sin helhed.

Selv opfatter Gudmundsson ikke sine fotografier som fotos, men som digte eller skulpturer. Han kalder dem SITUATIONS. Overordnet kan de ses som eksistentielle udtryk, der rummer Gudmundssons livsanskuelse.

Det er situationer eller digte om menneskets forhold til naturen og kulturen og universet. Hans udtryk bliver aldrig patetiske, idet de altid rummer en stor grad af humor og ironi. Denne dialektik mellem alvor og humor parret med en original fotografisk iscenesættelse har gjort Gudmundssons fotografier verdenskendte.

Ove Mogensen
museumsleder

Museet på Sønderborg Slot

- Indtil 12. aug.: Passionstener. Religiøse temaer i vestnordisk kunst.
29. juni - 2. sept.: Christopher Galvin Harrison. Arr.: Sønderjyllands Kunstmuseum.

Tønder Museum

- Indtil 29. juni: Særudstilling med kniplinger og sølv.

Sønderjyllands Kunstmuseum, Tønder

- Indtil 10. juni: The empty drawing Room. Tegninger af Olav Christopher Jensen.
Indtil 10. juni: Verden, Øen og Kattene. Peter Lautrup, tegninger, og Simon Lautrup, fotografier.
Indtil 1. juli: Margrethe II. Portræt af en dronning. Udvalgte fotos 1940-2000.
23. juni - 16. sept.: Bloody Relatives. Fotografier af Sigurdur Gudmundsson.

Drøhses Hus, Tønder

- Indtil 30. juni: International BETONAC-udstilling.
Indtil 30. aug.: Engelske Buckspoint lace og tyske Liebenauer Spitzen.
Indtil 30. dec.: Smedehåndværket i Tønder.

Højer Mølle og Marskmuseum

- Indtil 2. sept.: En kniplingssamling og dens forbindelse til Hansigne Lorenzen, Ballum.

Museet Holmen, Løgumkloster

16. juni - 4. sept.: Sønderjyske Fattiggårde, kulturhistorisk udstilling.

Aabenraa Museum

15. juni - 11. nov.: Udstilling af Erwin Meyers fotografiske samling.

Kunstmuseet Brundlund Slot

- Indtil 17. juni: Harald W. Lauesen. Retrospektiv udstilling.
23. juni - 9. sept.: Udstilling fra museets egen kunstsamling.

Midtsønderjyllands Museum

- Indtil 31. dec.: 25-års jubilæumsudstilling.

Haderslev Museum

- Indtil 17. juni: »Sønderjyllands amatørarkæologer« - arkæologi i fritiden. Den særdeles aktive forening viser fund og resultater fra medlemmernes virksomhed.
30. juni - 9. sept.: Unika Glaskunst.

kirkelandskabet er markeret. Hermed er skabt et godt arbejdsredskab med de mest nødvendige og centrale oplysninger til arbejdet med den fysiske planlægning. Kun synd, at kirkebyg-gelinierne er faldet ud flere steder i kortmateria-let på siderne 17, 23, 27, 47, 61, 187 og 249.

Bogen henvender sig primært som et arbejdsredskab til de ansvarlige inden for den fysiske planlægning i amtet og kommunerne. Man kan dog håbe, at bogen også må nå et bredere publi-kum og dermed skabe forståelse for en sikring af kirkernes nærmeste omgivelser, så kirkerne også i fremtiden får den markante placering i byernes profil og nærmeste omgivelser, som de har haft siden opførelsen.

Langs grænsen

H. E. Sørensen: Langs grænsen, udgivet af forlaget Melbyhus. Illustreret med mange billeder både i farve og sort/hvid, 96 s. Pris: 180 kr. indb.

Bogen »Langs grænsen« er udgivet i en ny og ændret udgave. Det kan allerede ses på forsiden, hvor Peter Brandes' skulptur »Foden« træder frem i det vestjyske landskab.

Der er mange fordele ved at være bogan-melder. Man får en bog tilsendt af Sønderjysk Månedsskrifts redaktion, og man bliver spurgt venligt, om man vil anmelde den tilsendte bog.

I dette tilfælde har jeg kunnet glæde mig over et andet menneskes engagement, og som læser fornemmer man H. E. Sørensens store glæde ved at fortælle om den egn, han ved så meget om. Teksten og billederne er sprudlende, og der fornemmes en stolthed og glæde over at være en del af dette landskab. H. E. Sørensen er rundet af dette land, når han skriver: »Marsken er udpræget et levende kulturlandskab, hvor vekselvirkningen mellem menneskers arbejde, fugle og græssende dyr giver det landskabsbillede, vi kender. Derfor er den menneskelige indsats i allerhøjeste grad en forudsætning for, at marsken som det øvrige danske landskab ser ud, som den gør.«

Bogen giver en god indføring i en del af det sønderjyske landskab, kulturhistorien, menne-skene, deres liv og tildragelser i det flade land. Titlen »Langs grænsen« er rigtig, men det er svært, når man har så store fødder som skulptu-ren på bogomslaget, at få sig fjernet fra den vest-lige del af grænselandet. Hovedvægten i bogen ligger på den vestlige del af Sønderjylland – den

øvrige del af grænselandet bliver kun sporadisk omtalt, men der kan jo fortælles mere indgående om det ved en anden lejlighed.

Jeg har haft mest glæde af de første 72 sider i bogen – og den var stor. Alle siderne i bogen er rigt illustreret med nye og gamle billeder, så det er en ren fornøjelse.

Bogen kan varmt anbefales til alle, der vil studere Vesteregnet denne sommer. Det er en hel lille rejsefører, der kan være med til at gøre enhver søndagstur ekstra spændende.

Karl Erik Olesen

Slægten Roos

Per Andersen: »Slægten Roos fra Sønderjylland.« Udgivet af Andersen Bogservice, Jyllingevej 111, 2720 Vanløse. 309 s. Ill. Kan købes på ovenstående adresse.

Den historiske disciplin, der interesserer den største gruppe danskere, er uden tvivl slægtsforskning. Mange bruger år på at udrede deres families historie, udarbejde anetavler og grave dybt i kilderne for at forsøge at finde frem til så mange oplysninger om de enkelte personer som muligt. For langt de fleste standser arbejdet her, men der er da heldigvis også mange, der på forskellig vis forsøger at gøre deres forskning tilgængelig for andre. Per Andersen har ladet sine resultater trykke i en fornem bog.

Slægten Roos stammer fra Roskæmmergård i Vandling ved Haderslev, og studiet af denne slægt og dens forskellige grene har ført forfateren vidt omkring. Navnet Roos dukker første gang op i 1716, da Andreas Roos fra Haderslev i Starup kirke vies til Anna Boldig af Vandling. Slægten stammer muligvis fra Roost ved Arrild og spreder sig via Vandling og Bjerningroi nord for Haderslev ud over hele landet. Første del af bogen er viet disse første generationer af slægten, mens anden del består af en mere traditionel slægtshistorisk gennemgang af slægtens medlemmer til i dag. Det hele er meget overskueligt stillet op, hvilket ikke altid er tilfældet med slægtshistorisk litteratur, og for sønderjyder med interesse for egnen omkring Haderslev vil der være en del at hente. Blot bør man læse forfatterens fem små »historiske noveller« med en vis kritik.

Isml

... Aktiv i grænselandet ...

Folkeafstemningen i 1920 delte Sønderjylland ved Skelbækken. To nationale mindretal opstod, og anerkendelse af disse er en vigtig forudsætning for et godt samarbejde på tværs af landegrænsen.

Der hersker gode forhold mellem mindretals- og flertalsbefolkning, - men stadig er der forskel på dansk og tysk. Ca. 50.000 sydslesvigere ønsker at leve som danske i det tyske samfund. En af forudsætningerne for et aktivt dansk kulturelt og folkeligt liv i Sydslesvig er støtten fra Danmark. Den giver midler til drift af danske børnehaver og skoler - ungdoms- og kirkeligt arbejde - biblioteker og meget mere.

Den danske stat og Grænseforeningen yder og formidler denne støtte.

En stor medlemsskare i Grænseforeningen er det folkelige grundlag for, at dette fortsat kan ske.

Bliv medlem af GRÆNSE- FORENINGEN

»Det er Grænseforeningens formål at virke til støtte for danskheden i grænselandet - særligt syd for grænsen, samt at styrke og udbrede kendskabet til grænselandets forhold«

Protector:

Hans Kongelige Højhed Prins Joachim

Årskontingentet varierer i lokalforeningerne omkring 100,- kr. For dette beløb får du seks gange om året bladet »GRÆNSEN«, - Grænseforeningens smukke årbog samt indflydelse på det lokale arbejde i din egen kreds.

Ring eller skriv efter Grænseforeningens brochure: Postboks 1530, Peder Skrams Gade 5, 1020 Kbh. K. Tlf. 33 11 30 63 eller hos den lokale formand.

Tønder Amt

Svend Kristiansen
Østerbyvej 32
6280 Højer
tlf. 74 78 32 15

Haderslev Vesteramt

Sigrid Andersen
Rangstrupvej 20
6534 Agerskov
tlf. 74 83 31 56

Haderslev Østeramt

Lisbet Skau
Hasselvej 4
Hammelev
6500 Vojens
tlf. 74 50 79 22

Sønderborg Amt

Marie Hess
Frydenlundvej 5
6430 Nordborg
tlf. 74 45 62 65

Aabenraa Amt

Ove Nissen
Dalsmark 3
6300 Gråsten
tlf. 74 65 07 45

Flåden i 1864

En flådekommission pegede i 1857 på to væsentlige faktorer for størrelsen af en fremtidig dansk flåde. For det første skulle Danmark have en flåde, der kunne matche Sverige-Norges, primært for at kunne sikre sig en alliance med denne nabo. For det andet skulle flåden kunne imødegå den voksende trussel fra stormagten Preussen. Denne sydlige nabo havde ikke tidligere været nogen trussel i sømilitær henseende. Men nu havde Preussen påbegyndt skabelsen af en flåde, som ifølge den preussiske ministerpræsident von Manteuffel i løbet af en årrække skulle overgå den danske.

Flådekommissionen lagde vægten på en flådestyrke med relativt store skibe, bl.a. med svære dampdrevne skruefregatter, der var større end fregatten Jylland. Tiden var dog allerede løbet fra disse svære fregatter, hvilket erfaringerne fra den nyligt overståede Krimkrig 1854-56 viste. Her så man nemlig for første gang panserskibene i aktion. I lyset af de nye erfaringer indkøbte man i 1862 i England flådens første panserskibe, skrueskonnerterne Absalon og Esbern Snare. Begge var beklædt med et let sidepanser på knap 6 cm tykkelse og hver udrustet med tre kanoner. Skruefregatten Peder Skram, hvis bygning netop var påbegyndt, skulle beklædes med jernplader, og sejllinieskibet Dannebrog fra 1850 skulle ombygges til en panserskruekorvet.

Den mest spektakulære anskaffelse til flåden var det helt moderne panserbatteri Rolf Krake. Dette var af den engelske tårnskibstype, som man bevidst havde valgt frem for den amerikanske monitorstype, da denne havde vist sig ikke at være særlig sødygtig.

Den danske flåde var således ved krigsudbruddet i 1864 en blanding af moderne panser-

skibe og forældede sejlskibe, hvilket i øvrigt var typisk for denne overgangstid. Af panserskibe havde flåden tre: et panserbatteri og to panserskonnerter. Desuden kunne panserkorvetten Dannebrog forventes klar i løbet af en måned, mens Peder Skram ikke kunne være klar før i begyndelsen af 1865. Hovedparten af flåden var således stadig upansret og bestod af ti upansrede skrueskibe af forskellig størrelse med 264 kanoner, fire rene sejlskibe - alle større enheder med i alt 166 kanoner - syv hjuldampskibe med 31 kanoner, syv skruekanonbåde med 14 kanoner samt 40 rokanonbåde. Desuden havde man en nyskabelse i form af 13 jerntransportbåde, der var en slags »landgangsfartøjer« med porte til hurtig ind- og udladning af tropper, heste og kanoner. En transportbåd kunne f.eks. medtage 400 mand infanteri, men båden skulle slæbes af dampskibe, da de ikke selv havde noget fremdrivningsmiddel.

Over for den danske flåde stod den endnu svage preussiske flåde, der bestod af ikke mindre end 21 skruekanonbåde, men kun få større krigsskibe i form af korvetter. Den danske flåde var altså den preussiske klart overlegen. Derimod var den østrigske flåde, som havde base i Adriaterhavet, på flere punkter den danske overlegen. Dette havde ingen betydning i krigens begyndelse, da det tog tre måneder for østrigerne at nå frem til krigsskuepladsen. Den første træning ved Helgoland resulterede alligevel i en dansk sejr, men det var også kun mod den østrigske fortrop. Herefter var der ikke andet at gøre for danskerne end at koncentrere kræfterne om Østersøen og Kattegat.

Bjørn Østergaard